

ДІЕСЛІВНІ ФОРМИ У «СЛОВНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» ПАВЛА БІЛЕЦЬКОГО-НОСЕНКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (50)

УДК 811.161.2'374:81'367.625

DOI:10.24144/2663-6840/2023.2(50).306–312

Марчило Л. Дієслівні форми у «Словнику української мови» Павла Білецького-Носенка; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена аналізу дієслівних форм, зафіксованих у «Словнику української мови» Павла Білецького-Носенка, який вважають найповнішою лексикографічною працею першої половини XIX ст. Актуальність обраної теми зумовлена потребою дослідження діяльності письменника, педагога, лексикографа, автора першого великого словника української мови.

Словник містить цінний матеріал для вивчення не лише лексичної, а й граматичної системи української мови; у ньому зафіксовано і прокоментовано різні фонетичні, словотвірні та граматичні явища української мови, наведено багатий ілюстративний матеріал (живе мовлення, фольклорні джерела, писемні пам'ятки).

Метою статті є дослідження дієслівних форм, зафіксованих у «Словнику української мови» Павла Білецького-Носенка. Завдання полягають у виявленні синтетичних та аналітичних часових і способових форм дієслова у словникових статтях, визначення особливостей засобів вираження граматичних значень дієслів у відповідний період.

У словнику зафіксовані форми теперішнього, минулого, майбутнього часів дієслова, форми умовного і наказового способів, дісприкметники, дісприслівники, інфінітиви, переважна більшість яких має флексії та формотворчі афікси, які є нормативними в сучасній українській літературній мові. Виявлено у словнику специфічні форми, властиві граматичній системі української літературної мови (синтетичні форми майбутнього часу недоконаного виду, інфінітивні утворення), граматичні архаїзми у системі дієслівних форм (аорист, перфект, минулий особовий час, теперішній час дієслова *бути*), які могли вживалися під впливом писемних пам'яток, діалектні риси південно-східного наріччя (*спива, чита*), варіанти флексій у формах I особи множини (*-мь / -мо*) дієслів дійсного та наказового способів, III особи однини теперішнього часу, II особи множини наказового способу та ін.

Система дієслівних особових форм, представлена у «Словнику української мови» П. Білецького-Носенка, засвідчує складний процес, пов'язаний з усталенням літературних норм уживання граматичних форм в українській літературній мові.

Ключові слова: словник, лексикографія, дієслово, часові форми, флексія, Павло Білецький-Носенко.

Постановка проблеми. Писемні пам'ятки – важливе джерело інформації про життя, матеріальні та духовні цінності народу. Дослідження кожного періоду є внеском науковців у загальну картину розвитку суспільства, тому всі пам'ятки писемності української мови варті уваги і потребують вивчення. Ще багато документів, художніх творів, створених на території України упродовж минулих століть і збережених до нашого часу, залишаються в обмеженому доступі для дослідників. Одним із авторів, більшість творів якого не побачили світ за його життя, а діяльність не була оцінена належним чином сучасниками, був письменник, перекладач, фольклорист, лексикограф, етнограф Павло Білецький-Носенко (1774–1856). І хоча частина його праць була опублікована в XX ст., зокрема художні твори та словник, проте його творчість потребує подальшого дослідження.

Аналіз досліджень. Окремі праці літературознавців, істориків, педагогів засвідчують зацікавленість до творчого доробку діяча. Українські енциклопедичні видання містять окремі статті про нього, зокрема «Українська літературна енциклопедія» [Деркач 1988, с. 179–180], «Українська мова. Енциклопедія» [Німчук 2000, с. 47–48], «Енциклопедія історії України» [Томазов 2003] та ін. Як зауважує дослідник творчості П. Білецького-Носенка (автор монографії «П.П. Білецький-Носенко. Життя і творчість» (Київ, 1988)) Б.А.Деркач, «письменник у своїй розмаїтій художній творчості підносив ряд актуальних питань сучасності, виявляв глибоку за-

цікавленість здобутками української народної творчості, прагнув до розвитку українського художнього слова, до поширення його жанрових і стильових меж, тематичних образів» [Деркач 1973, с. 34].

На окрему увагу заслуговує мовознавча спадщина П. Білецького-Носенка. Серед його праць найвагомішими вважають граматику та словник «Словарь малороссійскаго, или юго-восточнорусскаго языка; филологическій, етимологическій, съ показанієм частей рѣчи, окончательныхъ корней словъ, идиотизмовъ, метаплазмовъ, со сводомъ синонимовъ, съ пословицами и поговорками, составленный по произношенію, какимъ говорятъ в Малой и Южной Россіи...», над яким він працював упродовж п'яти років (1838–1843). Хоча словником цікавилися діячі науки і культури ще в XIX ст., надрукований він був лише в 1966 р. у серії «Пам'ятки української мови». Підготував його до видання і написав вступну статтю В.В. Німчук. Діяльність П. Білецького-Носенка як мовознавця висвітлено в працях Б.С. Бутник-Сіверського [Бутник-Сіверський 1946, с. 207–213], П.І. Горещького [Горещький 1963, с. 55–59]. Матеріали словника переважно використовували у наукових розвідках із лексикології, етимології та інших розділів лінгвістики [Сіроштан 2019, с. 171–173, Файчук 2012, с. 562–568]. Проте лексикографічна праця, укладена П. Білецьким-Носенком, є важливим джерелом не лише для вивчення лексичного складу, фразеології, пареміології, а й граматичної будови української літературної та живої народної мови першої пол. XIX ст.

Важливо відзначити, що серед джерел словника, крім художніх творів українських письменників та усної народної творчості, були адміністративні, дипломатичні, юридичні акти, хронографи, літописи, твори конфесійного стилю XVII ст. [Німчук 1966, с. 19], що позначилося на багатстві та різноманітності ілюстративного матеріалу. Важливість дослідження словника П. Білецького-Носенка зумовлена ще й тим, що в ньому були відображені граматичні норми української мови першої половини XIX ст.

Вивченню мовного матеріалу словника з погляду формування граматичної системи української мови, зокрема дієслівних форм, досі не приділяли належної уваги. Питання походження та функціонування дієслівних форм у різні періоди розвитку української мови досліджували такі лінгвісти, як О.О. Потебня, С.П. Бевзенко, В.М. Русанівський, І.М. Керницький, А.І. Генсьорський. Окремим аспектам еволюції граматичної системи української мови, зокрема дієслову, присвячено праці І.В. Шаровольського, В.К. Дем'янчука, С.С. Смеречинського, Б.В. Кобилянського, В.І. Лавера, А.І. Даниленка та ін.

Метою статті є дослідження дієслівних форм, зафіксованих у «Словнику української мови» Павла Білецького-Носенка, а **завданнями** є виявлення синтетичних та аналітичних часових форм дієслова у словникових статтях, визначення особливостей засобів вираження граматичних значень дієслів у відповідний період.

Методи та методика. Для досягнення поставленої мети було застосовано описовий метод, що дало змогу виявити склад, структурні особливості дієслівних форм, представлених у словнику, систематизувати фактичний матеріал; прийом порівняльно-історичного методу, що передбачає аналіз елементів мовної системи в діахронії з проєкцією на сучасний стан розвитку граматичної системи української мови.

Виклад основного матеріалу. У словнику зафіксовано лексеми, які належать до різних лексикограматичних класів. Після кожної лексеми у дужках автор зазначає, яка це частина мови, рід (для іменників), спосіб (для дієслів) та інші важливі, на думку укладача, відомості.

Статті, в яких реєстровим словом є дієслово, мають різну структуру, різне наповнення. Є статті лише з перекладом і граматичними ремарками, наприклад:

«**Бубнявити** (г. ср.) Размокать; набрякать; бухнуть» [Б.-Н., с. 63]; «**Мирковати** (г. ср.) Разсуждать. Думать; толковать. См. **Митиковати**» [Б.-Н., с. 224]. Інколи П. Білецький-Носенко витлумачує значення слова, наприклад: «**Оландаровати** (г. д.) Брать на откупъ имніе» [Б.-Н., с. 261]; «**Поратися** (г. общ.) Отправлять всякую хозяйственную работу. **Упоратися** отдлаться, окончить трудную работу» [Б.-Н., с. 293].

Статті можуть містити переклад дієслова або його тлумачення, крім того, можуть наводитися форми дійсного й наказового способу, наприклад: «**Брати** (г. д.) Брать. «Беру, бравъ, братиму; бери». См. **Взяти**» [Б.-Н., с. 61]; «**Латати** (г. д.) Зашивать

дыры заплатками. Бить палкой» [Б.-Н., с. 206]; «**Плазовати** (г. ср.) Пресмыкаться. Въ «Енеидѣ» Ив. Котляревскаго: являться» [Б.-Н., с. 283].

Є багато статей, у яких, крім перекладу та форм або закінчень, наведені приклади вживання відповідних дієслів, переважно в прислів'ях і приказках, наприклад: «**Брехати** (г. д.) Лаять по-собачьи. Лгать. «Брешу, брешешъ, бреше; брешемо, брешете, брешуть; (прош.) брехавъ, -ла, -ло; -хали; збрехавъ, -нувъ; (буд.) брехатиму; збрешу, буду брехати». Посл. «Вильно собачи й на місяць брехати». Вольно клеветать на невинныхъ. «Собака бреше, вітеръ зносить». Собака лаеъ, вѣтеръ уносить. «Землі зывъ, а збрехавъ». Поклялся, а солгалъ. «Од' брехні не мруть, тільки брехуну віры не ймуть». Отъ лжи не умирають, только лгунамъ не вѣрятъ. «Бреше на вербѣ груши». Явно лжетъ. См. «Попа въ рѣшети возіти». «Москалівъ возіти»» [Б.-Н., с. 61].

Словникова стаття може мати заголовним не окреме слово чи словоформу, а й афікс. В.В. Німчук звертав увагу на цю особливість і зауважував, що «суфікси автор виділяє не завжди вдало, до суфіксальної частини зрідка він відносить частину кореня або навпаки, іноді частину основи відносить до флексії» [Німчук 1966, с. 32].

У багатьох випадках укладач не лише наводить різні форми дієслова та ілюстрації до їх уживання, а й коментує їх, використовуючи різні лінгвістичні терміни, що вживалися в той час у наукових працях: «-**бати** (-**пати**), усѣченно -**бать** (-**пать**). Оконча[тельный] корень глаголовъ, по большей части правильныхъ, дѣйствительныхъ и среднихъ, напр.: стрибати – баю, -баешъ, бае, -баемо, -баете, -бають; стрибавъ, стрибнувъ и проч. Многие изъ нихъ съ этимъ окончаніемъ при спряженіи и въ производныхъ отъ нихъ словахъ принимаютъ послѣ **б** и **п** вставочную букву **л**, напр.: рубати – рубаю и рублю – рубель (рубль), довбати (довбти) – довбаю и довблю (довбу) – довбанъ и довблень – довбленье; скребати – скреблень – скребло и проч.» [Б.-Н., с. 51].

До першої дієвідміни автор відносить дієслова на -**ати**, -**аты** (-**яти**), -**ать** (-**ять**) «*имати, пытати*» [Б.-Н., с. 46], -**вляти** «*благословляти, прославляти*» [Б.-Н., с. 82], -**зти** (-**зты**) «*везти, лизти, гризти*» [Б.-Н., с. 160], -**кати** (-**каты**) «*скакати, плакати*» [Б.-Н., с. 180], -**овати** (-**овать**) «*малювати, купувати*» [Б.-Н., с. 255–256], -**оти** «*колоти, молоти*» [Б.-Н., с. 266], -**пати** «*капати, клепати*» [Б.-Н., с. 273–274], -**ути** «*дути, чути*» [Б.-Н., с. 368], -**ити** «*пити, лити*» [Б.-Н., с. 408], -**ювати** (-**ювать**) «*клявати, малювати*» [Б.-Н., с. 410], до другої – -**віти** (-**віты**, -**вить**) «*бавити, славити*» [Б.-Н., с. 79], -**дити** (-**дыть**, -**дыты**) «*водити, ходити, садити*» [Б.-Н., с. 117], -**зіти** (-**зыти**) «*возити, лазити*» [Б.-Н., с. 155], -**пїти** «*терпїти, топїти*» [Б.-Н., с. 282], -**сити** «*просити, косити*» [Б.-Н., с. 327], -**гїти** «*вертїти, крутїти*» [Б.-Н., с. 353], -**ити**, -**аги**, -**стити**, -**скати** «*блистїти, крестити, ляцати, гостити*» [Б.-Н., с. 405–406].

Належність дієслів до I чи II дієвідміни він пояснює таким чином: «-ешъ (-еши) Окончат[ельный] корень глаголовъ, единств[еннаго] числа, второго

лица, который въ третьемъ лицѣ измѣняется въ -е, а во множественномъ числѣ въ третьемъ же лицѣ на -уть или -ють; такіе глаголы причисляються къ 1-му спряженію» [Б.-Н., с. 135]; дієслова на **-ити** на зразок *косити* належать до другої дієвідміни: «Они всѣ втораго спряженія, потому что изъяв. накл. един[ственного] числа имѣють во 2-мъ лицѣ корень **-ишь** и во мн. ч. въ 3-мъ лицѣ **-ять (-ать)**» [Б.-Н., с. 171].

У словнику зафіксовані дієслова дійсного способу в різних особових та числових формах. Переважно закінчення дієслів збігаються з тими, що вживаються в сучасній українській мові.

П. Білецький-Носенко щодо дієвідмінювання дієслів I дієвідміни у теперішньому часі дійсного способу зазначає: «**-ати (-аты) (-яти)**, усфченно **-ать (-ять)**. Окон. кор. глагольовъ въ наклоненіи неопредѣленномъ, напр.: имати, пытати и проч., перваго спряженія; они спрягаются, изъясительнаго наклоненія, времени настоящаго»: одн. (-аю, -аешь, -ае (мае, пытае) / -а (ма, пыта)), множ. (-аемо, -аемъ, -аете, -ють, ъ) [Б.-Н., с. 46].

В ілюстративному матеріалі (прислів'ях, приказках, загадках) форми теперішнього часу в однині мають такі закінчення:

I особа: «*Пробшу ваішеци на вѣступци*» [Б.-Н., с. 90], «*Що вже маемо чинить, вже не тямлю бильшь, якъ жалкуешъ на кулішь, круту кашу нумъ варить*» [Б.-Н., с. 198].

II особа: «*Не де ѿ бьешъ, якъ по голови*» [Б.-Н., с. 113], «*Дѣла не рѣбишь и од' дѣла не 'доходишь*» [Б.-Н., с. 117], «*Що ты тамъ корзаешъ?*» [Б.-Н., с. 192], «*Чи кохаешъ стадокъ, то е и упадокъ*» [Б.-Н., с. 338], «*Маешъ стадок, май и пастуха*» [там само], «*Не торкай іогѣ, бачишь іому чѣрва свѣтитъ*» [Б.-Н., с. 355], «*Чи чѣуешъ?*» [Б.-Н., с. 393]; «*Божовильный Марку, ходишь по ярмарку, ни купуешъ, ни торгуешъ, тилько рѣбишь свѣрку*» [Б.-Н., с. 414]. Проте у цитаті з Біблії вжито давнє закінчення **-иши**: «*Отче, аще вѣлиши мимо нести чашу сію отъ мене*» [Б.-Н., с. 83]. В одній зі статей автор пояснює, що закінчення **-ишь** (за його термінологією «окончателный корень») за походженням є скороченням «слов'яноцерковного» **-иши** [Б.-Н., с. 173].

У III особі однини наведено форми із флексіями, як і в сучасній українській літературній мові, тобто дієслова I дієвідміни не мають приголосного [т] у закінченні, наприклад: «*Крїи дороги гне топѣлю до самого дѣлу*» [Б.-Н., с. 117]. Численні випадки вживання наведені з фольклорних текстів, переважно з прислів'їв та приказок: «*Хто дбае да бгае, той мае*» [Б.-Н., с. 52], «*Хто рано встае, тому ѿ бигъ дае*» [Б.-Н., с. 54], «*Въ киішені ажь гуде*» [Б.-Н., с. 108], «*Не по вась гуски, а водѣци напиться, – каже лисѣца*» [Б.-Н., с. 109], «*Не иде у чубъ ни идѣ, ни водѣ, бо, очевидячки, бидѣ*» [Б.-Н., с. 164], «*А воля да отвѣга або медь пье, або ѿ кайдани тре*» [Б.-Н., с. 177] та ін.

Дієслова II дієвідміни в III особі однини вживаються із закінченням **-ить**: «*Стирчить, мовъ бѣвдур*» [Б.-Н., с. 58], «*Такій гарный, ажь бринить*» [Б.-Н., с. 62], «*Голоситъ сопѣлка*» [Б.-Н., с. 102],

«*Іому дзвѣнка свѣтитъ*» [Б.-Н., с. 114], «*Мовчить, мовъ кнѣшь*» [Б.-Н., с. 186], «*Спитъ сова, да кѣрки бачить*» [Б.-Н., с. 201] та ін.

Засвідчені в словнику усічені форми дієслів I дієвідміни: «*«бліска» молнія сверкаеть*» [Б.-Н., с. 57], «*Чита навманѣ*» [Б.-Н., с. 82], «*Винъ гѣрно спива на гласы*» [Б.-Н., с. 99], «*Дзигаръ цѣка*» [Б.-Н., с. 115], «*Хто не слѣха тѣта, той послуха кѣта*» [Б.-Н., с. 181] та ін., поширені в говірках південно-східного наріччя. Вживаються вони нині на Прилуччині [АУМ I, карта № 258], де народився і жив П. Білецький-Носенко. Такі ж форми можуть мати і прості форми майбутнього часу: «*Жінци розумъ не замишѣ*» [Б.-Н., с. 145].

Наводить автор у словнику паралельні форми III особи однини: «*Катъ знае или знаетъ*» [Б.-Н., с. 177], «*зна* (г. д.) Изъясительнаго накл[оненія], времени настоящаго, ед. ч.; 3-е лице: знаетъ» [Б.-Н., с. 157]; «*Чого винъ рѣпа, рѣпае?*» [Б.-Н., с. 313]. На випадки усічення звертає увагу сам автор. Окрема словникова стаття присвячена формам дієслова **казати**: «*Кѣ* (г. д., изъясительнаго наклоненія, настоящаго времени, единственнаго числа, 3-го лица) Начало: казати, вмѣсто «каже». «Винъ *ка* ячмень, жінка *ка* гречка. Не мовъ мѣни ни словечка, нехай буде гречка!» Онъ говорить ячмень, а жена говорить гречка. Не сказывай ни словца, не спорь, пусть будетъ гречиха. «Що *кѣте* (мн. ч. 2-е лице)?» Что вы говорите? Что изволите сказать? Это усфченый ідіотизмъ (метаплазмъ). Грицько Основьяненко написалъ: «*ты казшь; винъ, вона кѣз; мы казмо*». Въ Полтавской губерніи такъ не говорятъ» [Б.-Н., с. 175].

Зафіксовані в словнику форми теперішнього часу I особи множини з такими флексіями: «*Идемѣ (идемо)* вдвойга (удвойга)» [Б.-Н., с. 113], «*Що вже маемо чинить, вже не тямлю бильшь, якъ жалкуешъ на кулішь, круту кашу нумъ варить*» [Б.-Н., с. 198]. Про паралельні флексії дієслів у формах теперішнього і простого майбутнього часів написано в окремій статті: «**-мо (-мъ)** Придаточный корень глагольовъ, перваго лица множественнаго числа, изъясит[ельнаго] наклоненія, временъ настоящаго, будущаго и повелительнаго наклон[енія], усфченно **-мъ**. Напр.: *пишемѣ, напишемѣ, напишемъ, напишимъ, ходимо* – ходімо, **-мъ** и проч.» [Б.-Н., с. 227]. Отже, автор звертає увагу на варіанти флексії у відповідній формі.

У II особі множини вжито форми: «*Чи бачите?*» [Б.-Н., с. 52], «*Чи вживаете люлечку?*» [Б.-Н., с. 363].

У III особі виявлені форми: «*Дзвѣняют на гвалтъ*» [Б.-Н., с. 96], «*Не святыи гѣрицики липлять, а такіи жъ грѣшныи, нѣбы ѿ мы*» [Б.-Н., с. 104], «*В' іого сверблять (чѣхаються) долѣни*» [Б.-Н., с. 121] «*Дзигары бьютъ*» [Б.-Н., с. 115], «*Винъ знае, де рѣки зимуютъ*» [Б.-Н., с. 309].

У деяких формах теперішнього часу та майбутнього часу доконаного виду засвідчені варіанти (*сичуть* – *сикнуть*, *печуть* – *пекутъ*) [Б.-Н., с. 198], що пов'язано з чергуваннями в основі дієслів.

У словнику зафіксовано прості форми майбутнього часу дієслова, наприклад:

I особа однини: «Хочь на собі *повезу*, да вже!» [Б.-Н., с. 111], «Я тобі *дещо скажу*» [Б.-Н., с. 114];

II особа однини: «З' *брехнею свить про-идешь*, да назадь не *вернешься*» [Б.-Н., с. 61], «Не *продерешь* очей, дакъ *розберешь* *калітку*» [Б.-Н., с. 177], «Чи *піймешь*, брате, *віру?*» [Б.-Н., с. 283]; «*Добудешь* у кишені *хвукá*» [Б.-Н., с. 375]; «*Візьмешь* *чвиркь*» [Б.-Н., с. 386];

III особа однини: «*Кому́ бигъ помóже*, той *все (всихъ) перемóже!*» [Б.-Н., с. 55]; «Не *одогривай* гадюки в' *пáзуси*, бо *вкúсить*» [Б.-Н., с. 92]; «*Лихо нападé* *лицвинá*, коли не *дзéкне*» [Б.-Н., с. 114], «*Дóля*, мовь *трáсця*, когó *зхóче*, тогó *й нападé*» [Б.-Н., с. 121], «*Каплíна воды́ все капъ да капъ*, да *й кáмень пробьé*» [Б.-Н., с. 178];

I особа множини: «*А побáчимо*, що *буде* *дальшійшь!*» [Б.-Н., с. 111], «*Якъ дййде* до чогó, *то мы себе покáжемо*» [Б.-Н., с. 118];

II особа множини: *будете* [Б.-Н., с. 128], *напíшете* [Б.-Н., с. 129];

III особа множини: «*Паньí*, мовь *дурни*, що *зхóчуть* *те й зроблють*» [Б.-Н., с. 126], «*Шануй* *гóры* и *мóсты*, *будуть* *цйліи кóсти*» [Б.-Н., с. 184], «*Закі́ одййдуть* *шпáры*» [Б.-Н., с. 401].

I хоча в зразках дієвідмінювання дієслова II дієвідміни мають закінчення *-ать /-ять*, проте в прикладах можуть спостерігатися відхилення, напр.: «*зрóблють*» [Б.-Н., с. 126], очевидно, за аналогією до I дієвідміни.

У додатках П. Білецький-Носенко зазначає, що часів майбутніх («будущих») є два – з допоміжними дієсловами *буду* та *иму* [Б.-Н., с. 417].

У словнику виявлено синтетичні форми майбутнього часу недоконаного виду: «*Бáчити* (г. д.) Видѣтъ, смотрѣтъ *Бáчу*, *бачивь*, *побáчу*, *бачитиму*» [Б.-Н., с. 52], «*«бигтима»* *будеть* *ѣхать*» [Б.-Н., с. 54], «*«бйтиму»* *буду* *бить* и проч., *«ббитимуть»* *будуть* *бить* и проч.» [Б.-Н., с. 56], «*Знатимешь* до *нóвých* *віникивь*» [Б.-Н., с. 77], «*Якъ дбáтимешь*, *то й мáтимешь*» [Б.-Н., с. 112], «*Швй́дко днй́тима»* [Б.-Н., с. 119], «*А дóки терпй́тиму?*» [Б.-Н., с. 120], «*Люде просвй́тку не даватимуть*» [Б.-Н., с. 303] та ін. Трапляються випадки окремого написання компонентів відповідної форми: «*робить имете*» [Б.-Н., с. 350]. Отже, на початку XIX ст. синтетичні форми майбутнього часу недоконаного виду були активно вживаними, що й відображено в аналізованих текстах.

Форма I особи множини може мати закінчення *-мь*: *мы йтй́мемь* [Б.-Н., с. 167], *ймитимемь* [Б.-Н., с. 168].

В одній статті об'єднано дієслова *имáти*, *имй́ти* (*мáти*), які вживаються як повнозначні, але можуть виконувати функцію допоміжних. Як зазначає П. Білецький-Носенко, «служить *помогающимь* для *составления* *будущаго* *неопредѣленнаго*, *показываеъ* *рѣшительное* *намѣрение* *исполнй́ть* и *начинать*» [Б.-Н., с. 167–168]. Дієслово *мати* у процесі розвитку мови збереглося (пор.: *матиму*, *матимешь*, *матиме*, *матимемо*, *матимете*, *матимуть* [Б.-Н., с. 168]), на відміну від *имй́ти*.

У статті наведено приклад уживання форми майбутнього часу з допоміжним дієсловом *имати*

– *имáти* в церковнослов'янській мові: «*И имй́ти имайши* *сокровище* на *небеси*» [Б.-Н., с. 168]. Проте в сучасній українській літературній мові дієслово *мати*, поєднуючись з інфінітивом, утворює не форму майбутнього часу, а конструкцію на позначення дії майбутньої реалізації, в якій відповідне дієслово має модальне значення.

В іншій статті про дієслово *мати* зазначено, що у функції допоміжного воно приєднується до всіх дієслів на позначення майбутнього неозначеного часу («будущаго неопредѣленнаго времени») [Б.-Н., с. 231].

Допоміжне дієслово *бути* вживається «як допоміжній глагол для *составления* *будущаго* *неопредѣленнаго* *всѣхъ* *глаголовъ*: «*Такі́ бй́ду ходй́ти*, *такі́ бй́ду любй́ти*» [Б.-Н., с. 128], «*Буду*, *мати*, *Жито жсати*, *Дóленьки шукати*» [Б.-Н., с. 121], «*Грай метѣлицю*, *будемо тáнчити*» [Б.-Н., с. 223].

Отже, у відповідний період синтетична та аналітична форми майбутнього часу недоконаного виду вживалися паралельно.

У матеріалах словника зафіксовано різні форми минулого часу. Переважають синтетичні форми, які постали на основі перфекта, що втратив допоміжне дієслово. Форми минулого часу чоловічого роду мають формотворчий суфікс *-в-* та закінчення *-ь*: «*Подобгавь* *ноги*» [Б.-Н., с. 52], «*Упáвъ горичеревомь*» [Б.-Н., с. 103], «*Шоб' мене звинчáвъ з' кумовымь дивчáмь*» [Б.-Н., с. 116] та ін. Проте у творах конфесійного стилю можуть бути форми із суфіксом *-л-*, напр.: «*Же естли бы грй́шнозо застрай́ль*, *въ роспачь бы его впрáвиль*» [Б.-Н., с. 317]. Форми жіночого, середнього роду та множини мають суфікс *-л-* та закінчення, як у сучасній мові: «*Нагадáли козй́ смерть*» [Б.-Н., с. 92], «*На догáдъ бурякй́въ*, *щобъ канусты далй́*» [Б.-Н., с. 120], «*Пй́шла луна по гаю*» [Б.-Н., с. 213]. Виявлено форми без суфікса *-в-*, напр.: *я бигъ*, *ты мыгъ*, *винь продригъ* [Б.-Н., с. 110].

Трапляються в ілюстративному матеріалі приклади з архаїчними формами. Зокрема, до таких належать форми аориста (синтетичної форми минулого часу), що в XIX столітті в живій українській мові не вживалися, напр.: «*Начаши же нань вáдй́ти ...*» [Б.-Н., с. 67], «*И не пребиши ему голени*» [Б.-Н., с. 101], «*И много пружáвся, изй́де*» [Б.-Н., с. 304]. Вони вживаються в цитатах зі Святого Письма, про що зазначено в коментарях.

Крім синтетичних, виявлено аналітичні форми минулого часу («*Зхотй́въ есй́ сикáнки?*» [Б.-Н., с. 326]), про які Павло Білецький-Носенко пише, що вони утворені з допоміжним дієсловом *бути* «для *составления* *наклонения* *обличительнаго* или *укорительнаго*; напр.: *писáвъ*, *писáла*, *писáло есй́*; *писáли есьмó*, *смо*, *писали есьтé*, *сте* (усѣченно)» [Б.-Н., с. 128]. У сучасних мовознавчих дослідженнях відповідні форми позначають терміном «перфект». Така аналітична форма минулого часу у давньо- та староукраїнській мові використовувалася на позначення минулої дії, результат якої наявний у момент мовлення.

В ілюстративному матеріалі виявлено форми минулого особового часу, що постали на основі давнього перфекта: «*Ажъ об' полы ударй́лисъ-ьмо*» [Б.-

Н., с. 43], «*Ажъ мѹсили-сьмо об' пѹлы вдѹрнитися*» [Б.-Н., с. 290]; «*Абы-сьте бѹга молили*» [Б.-Н., с. 42]. Особливістю минулого особового часу є те, що допоміжне дієслово *бути* у складі аналітичної форми зазнало фонетичної деформації, а вживання її обмежувалося I та II особами.

Цікаво, що автор по-різному коментує структурні особливості зазначених афіксів. Так, формі **сьмо** присвячено окрему статтю: «-сьмо (г. ср. вь усѣченномъ видѣ: есьмо). Есмы, начало: бытъ; 1-е лице множ[ественнаго] числа настоящего времени» [Б.-Н., с. 346], слова **абы-сьмо** та **абысьте** кваліфікує як сполучники з дієсловом та займенником, де **сь-**, на думку укладача, є зворотним займенником **ся**. У сучасних мовознавчих дослідженнях **сьмо** та **сьте** визначають як залишки дієслова **бути** у формах теперішнього часу **есмо** (I особа множ.), **есте** (II особа множ.), що походять від праслов'янських *jesmь і *jeste. Відповідні явища відбито в пам'ятках української мови XVII–XVIII ст., де зафіксовано морфологічні видозміни колишнього перфекта і різні стадії деформації дієслова *бути* (еси → есь – сь; есмо → сьмо – смо; есте → сте).

Такі форми (за даними «Атласу української мови») паралельно з нормативно-літературними вживаються в багатьох говірках південно-західного наріччя: *хо 'ди[лис'мо], ро 'би[лис'мо], хо 'ди[лим], ро 'би[лим], хо 'ди[уйем], хо 'ди[вім]* та ін. [АУМ II, карта № 245]. Отже, до словника вони могли потрапити з джерел, створених у західних регіонах.

Приділяє увагу автор атематичним дієсловом *бути*, *дати*, *істи* (у словнику – *исты*). Так, він наводить форми дійсного способу дієслова *бути*. У словниковій статті із заголовним словом *бути* («*Бути, бувати*») зазначає, що воно не має форми I особи однини теперішнього часу дійсного способу [Б.-Н., с. 65], але у статті про закінчення атематичних дієслів у II особі однини наводить форму *есмь* [див. Б.-Н., с. 326]. Форма II особи однини теперішнього часу – *еси*: «*Бо дурень еси*» [Б.-Н., с. 58], «*Искажи мині з' кимъ ты братаешься, а я тоби скажу, хто ты еси!*» [Б.-Н., с. 61]. У III особі однини зафіксовано форми *ѣ* (окрема стаття) і *есть*: «*Е у глекѹ молока, дакъ жо жь? Голова не влізе*» [Б.-Н., с. 99], «*Не знаю, чи ѣ в' Кѹзми зроши!*» [Б.-Н., с. 107], «*Якъ ѣ у бога день*» [Б.-Н., с. 114], «*Що дѹх ѣ, зипѣе*» [Б.-Н., с. 126], «*Згѹла безъ грѹха ѣ влѹсность божѹя*» [Б.-Н., с. 152] та ін. Множина представлена формами *есьмо* або *смо* (I особа), *есьте* або *сте* (II особа), *суть* (III особа).

Форми минулого та майбутнього часу дієслова *бути* вже такі, як у сучасній мові: *бувъ, булѹ, булѹ* (однина); *були* (множина); *бѹду, бѹдешь, бѹде* (однина); *бѹдемо, бѹдете, бѹдутъ* (множина). Як майбутній другий («будущее второе») кваліфікує автор форми майбутнього часу недоконаного виду *будати-му, будатимешь, будатиме* (однина); *будатимемъ, будатимете, будатимуть* (множина). У статтях наведено приклади вживання дієслова у різних часових і способових формах: «*Абы були побрѹзгачи, то найдутся ѹ послушачи*» [Б.-Н., с. 42], «*...Рѹби, небѹже, и все бѹде гѹже!*» [Б.-Н., с. 101], «*Да була у мене жінка, да (та) булѹ жь у мене любка*» [Б.-Н., с. 111], «*Було в' кѹры*» [Б.-Н., с. 201] та ін.

Дієслово *дати* переважно має такі ж форми, як у сучасній українській мові: *Дамѹ, даемо* [Б.-Н., с. 111], *Давѹтимемъ* [Б.-Н., с. 112], *Дасѹ, Дастѣ* [Б.-Н., с. 112] та ін. Досить часто вживається воно у складі паремій: «*Дастъ бигъ*» [Б.-Н., с. 111], «*Якъ коржа, дакъ кѹржа, якъ спечемо, то и дамо*» [Б.-Н., с. 192], «*Завтрѹ дастъ бог свитъ, дастъ и совитъ*» [Б.-Н., с. 323], «*Дав ляца у піку*» [Б.-Н., с. 280], «*Я дамъ заразъ вѣ тришия*» [Б.-Н., с. 357].

Крім інфінітивів *дати* й *давати*, автор наводить ще *даѹти* [Б.-Н., с. 112], у формі II особи множини майбутнього часу – *дадѹте* [Б.-Н., с. 112], що, як відомо, в сучасній літературній мові не вживаються.

Дієслово *істи* (*јисти*) має форми: теп. «*Я имъ*», «*ты исѹ*», «*винъ, вона, воно истъ*», «*імо*», «*істе*», «*воны идѹтъ*», мин. «*івъ, іли*», майб. «*істиму*», «*істимемъ*» [Б.-Н., с. 171]; часто вживається в пареміях, наприклад: «*Чій борщъ исѹ, тому ѹ годи*» [Б.-Н., с. 60], «*Не истъ панъ дякъ гусѹкъ*» [Б.-Н., с. 109], «*Истъ мене ідѹма*» [Б.-Н., с. 164] та ін. У словниковій статті з реєстровим словом *исты* П. Білецький-Носенко наводить і префіксальні утворення («*Бѹса зѹйвъ*», «*Землі тобѹ зѹймъ*») [Б.-Н., с. 171].

Отже, атематичні дієслова, крім дієслова *бути*, переважно вже мають форми, які вживаються в сучасній українській мові.

У словнику наведено зразки дієвідмінювання дієслів не лише дійсного, а й наказового способу [Б.-Н., с. 44]. До системи форм наказового способу, засвідчених в аналізованому матеріалі, належать як синтетичні, так і аналітичні форми. У деяких випадках автор наводить відповідні парадигми: II ос. одн. *-ай* (*май, пытай*); III ос. *нехай* (*хай*) *мае, пытае*; I ос. множ. *маймо, пытаймо*; II ос. *майте, пытайте*; III ос. *нехай* (*хай*) *мають, пытають*» [Б.-Н., с. 46].

Уживаються вони в паремійних одиницях, наприклад: «*Кажѹ, Клѹме, хай и твое не гѹне!*» [Б.-Н., с. 98], «*Жартѹй глѣчку, закі винѹя одирвѹтѹся*» [Б.-Н., с. 99], «*Глянъ же, глянь!*» [Б.-Н., с. 100], «*Гей пѣче, нѹша пѣче! Зпечѹ коровѹй грѣче!*» [Б.-Н., с. 106], «*Нехѹй задни тѣбе берѹтъ!*» [Б.-Н., с. 143].

Атематичне дієслово *істи* має форми «*Ижъ, іжъте*» [Б.-Н., с. 165], що відповідають сучасним (*іж, іжте*).

Цікаво, що у формі II особи множини дієслова можуть уживатися з давньою флексією: *ійдите* [Б.-Н., с. 167]; *колите, мелите* [Б.-Н., с. 267], хоча сам автор зазначає, що «усѣченнѹ видѣ вѣ повелительномъ наклоненіи -тъ: пишѹтъ, робѹтъ вмѣсто *пишите, робите*» [Б.-Н., с. 350].

У формах умовного способу граматична частка **би** представлена різними варіантами: «*Врагъ бы бувъ твоего батька да матеръ!*» [Б.-Н., с. 85], «*Нема того іѹлопа, якій бѣ не лѹкѹвся пошитися в' дѹрни*» [Б.-Н., с. 174], «*Примѹли б' мене – в' ліжци втѹпѹли*» [Б.-Н., с. 208], «*Примѹвъ бы живѹемъ зѹивъ*» [Б.-Н., с. 300], «*Примѹли бѣ у ліжци втѹпѹли*», «*Чортѹ бѣ твоего батька пробѹли!*» [Б.-Н., с. 302], «*Коли бѣ свини да роги, вона всѹхъ покѹлола бѣ*» [Б.-Н., с. 312], «*Коли бѣ свинѹ да рѹги,*

усихъ **бы** **поколола**» [Б.-Н., с. 323] та ін.

Інфінітив має формотворчий суфікс *-ти*, хоча інколи можуть траплятися випадки з редукованим кінцевим голосним, наприклад: *Дмухати* [Б.-Н., с. 119], *Коморниковати* [Б.-Н., с. 190], *Құповати* [Б.-Н., с. 200], *Молодиковати* [Б.-Н., с. 228], *Обжинати* [Б.-Н., с. 253], *Репетовати* [Б.-Н., с. 311], *Сичати* [Б.-Н., с. 328]. Пор.: *плєсть, несть, исть* [Б.-Н., с. 344]. Отже, у словнику відбито паралелізм у вживанні інфінітивних форм на *-ти* і *-ть*, що спостерігалось в живому розмовному мовленні.

Виявлено в аналізованому матеріалі інфінітивні утворення від окремих дієслів із суфіксами пестливості, про які П. Білецький-Носенко говорить, що вони позначають «дѣйствие и желаніе очень умили-тельно, какъ говорятъ матери своимъ дѣтямъ» [Б.-Н., с. 262]: **-ки**: «*істи – истки; гуляти – гулятки*» [Б.-Н., с. 183]; **-оньки, -очки**: «*істоньки, -точки, спатоньки, -точки, гулятоньки, -точки*» [Б.-Н., с. 262]; **-уненьки, -уни**: «*спати – спатуни, спату-неньки; істи – істуни, істуненьки*» [Б.-Н., с. 365]; **-усеньки, -уси**: «*спати – спатуси, спатусеньки*» [Б.-Н., с. 367].

Звертає увагу автор на морфологічні явища, зокрема чергування приголосних у дієслівних коренях, про вставний [л] після губного: «*казати – кажу, каже; скакати – скачу, скаче; писати – пишу, пише; свистати – свищу, свище*» [Б.-Н., с. 46], «*грабити – граблю*», «*копити – коплю*» [Б.-Н., с. 47] та ін. Дієслово *ходити* у формі І особи однини теперішнього часу зафіксоване з шиплячим [ж] («*Хожу*» [Б.-Н., с. 377]), що відбиває живу вимову у говірках Прилуччини [АУМ I, карта № 254].

Зафіксовані в словнику дієприкметники, дієприслівники, безособові форми: *волаючий* [Б.-Н.,

с. 83], *маючий* [Б.-Н., с. 222], *ростучий* [Б.-Н., с. 317], *верчений* [Б.-Н., с. 353], *взникнувши* [Б.-Н., с. 75], *готуючи* [Б.-Н., с. 105], *прогавивши* [Б.-Н., с. 108], *не говівши* [Б.-Н., с. 112], *нагорожуючи* [Б.-Н., с. 235], *писано* [Б.-Н., с. 282] та ін. Як видно з наведених прикладів, не всі форми збереглися в сучасній українській літературній мові, зокрема, це стосується активних дієприкметників.

Висновки. У «Словнику української мови» Павла Білецького-Носенка представлено різні часові, способові форми дієслова, дієприкметники, дієприслівники, інфінітиви. У матеріалах словникових статей виявлено синтетичні форми теперішнього, майбутнього часу доконаного виду, недоконаного виду типу *писатиму*, минулого часу, форми наказового способу (II ос. одн., I, II ос. множ.) та аналітичні форми майбутнього часу недоконаного виду з допоміжним дієсловом *бути*, форми умовного способу, наказового (III ос. одн. і множ.). Переважна більшість форм має флексії та формотворчі афікси, які є нормативними в сучасній українській літературній мові, зокрема й ті, які відображають специфічні риси, властиві граматичній системі української мови (синтетичні форми майбутнього часу недоконаного виду, інфінітивні утворення). Проте у фактичному матеріалі відбито деякі морфологічні південно-східні діалектні риси, зафіксовано архаїчні елементи дієслівної системи, що залишилися на периферії граматичної системи української мови.

«Словник української мови» видатного українського лексикографа першої половини XIX ст. Павла Білецького-Носенка є важливим джерелом вивчення історії української мови, в якому зібрано й упорядковано багатий мовний матеріал, і належить до культурних надбань українського народу.

Література

1. Бутник-Сіверський Б.С. «Малороссийский словарь» і «Грамматика» П. Білецького-Носенка. *Наукові записки Інституту мовознавства АН УРСР*. Київ, 1946. Томи 2–3. С. 207–213.
2. Горещкий П.Й. Історія української лексикографії. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 244 с.
3. Деркач Б. Життя і творчість П.П. Білецького-Носенка. *Павло Білецький-Носенко. Поезії*. Київ: Радянський письменник, 1973. С. 3–34.
4. Деркач Б.А. Білецький-Носенко Павло Павлович. *Українська літературна енциклопедія*. Т. 1: А–Г. Київ: Голов. ред. Укр. рад. енциклопедії імені М.П. Бажана, 1988. С. 179–180.
5. Німчук В.В. Білецький-Носенко Павло Павлович. «Українська мова». *Енциклопедія*. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000. С. 47–48.
6. Німчук В.В. Перший великий словник української мови Павла Білецького-Носенка. *Білецький-Носенко П.П. Словник української мови*. Київ: Наукова думка, 1966. С. 5–37.
7. Сіроштан Т.В. Абстрактна лексика в українській мові XIX ст. (на матеріалі словника П. Білецького-Носенка). *Світ мови – світ у мові*: матеріали V Міжнар. наук. конф., 24–25 жовтня 2019. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. С. 171–173.
8. Томазов В.В. Білецький-Носенко Павло Павлович. *Енциклопедія історії України*: Т.1: А–В. Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2003. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Biletskyj_Nosenko_P
9. Файчук Т.Г. Суфіксальний словотвір іменників української мови (на матеріалі словника української мови П. Білецького-Носенка). *Акцентологія. Етимологія. Семантика. До 75-річчя академіка НАН України В.Г. Скляренка*. Київ: Наукова думка, 2012. С. 562–568.

Джерела

10. АУМ – Атлас української мови: в 3 т. Київ: Наукова думка, 1984–2001.

11. Б.-Н. – Білецький-Носенко П.П. Словник української мови. Київ: Наукова думка, 1966. 424 с.

References

1. Butnyk-Siverskyi B.S. (1946) «Malorossyiskyi slovar» і «Hrammatyka» P. Biletskoho-Nosenka [“Malorossyiskyi Slovar” and “Grammar” by P. Biletskyi-Nosenko]. *Naukovi zapysky Instytutu movoznavstva AN URSR*.

Тому 2–3. Kyiv. S. 207–213 [in Ukrainian].

2. Horetskyi P.I. (1963) *Istoriia ukrainskoi leksykohrafii* [History of Ukrainian Lexicography]. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR. 244 s. [in Ukrainian].

3. Derkach B. (1973) *Zhyttia i tvorchist P.P. Biletskoho-Nosenka* [Life and Work of P.P. Biletsky-Nosenko]. *Pavlo Biletskyi-Nosenko. Poezii*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk. S. 3–34 [in Ukrainian].

4. Derkach B.A. (1988) *Biletskyi-Nosenko Pavlo Pavlovych* [Biletskyi-Nosenko Pavlo Pavlovich]. *Ukrainska literaturna entsyklopediia*. T. 1: A–H. Kyiv: Holov. red. Ukr. rad. entsyklopedii imeni M.P.Bazhana. S. 179–180 [in Ukrainian].

5. Nimchuk V.V. (2000) *Biletskyi-Nosenko Pavlo Pavlovych* [Biletskyi-Nosenko Pavlo Pavlovich]. «Ukrainska mova». *Entsyklopediia*. Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P. Bazhana, S. 47–48 [in Ukrainian].

6. Nimchuk V.V. (1966) *Pershyi velykyi slovnyk ukrainskoi movy Pavla Biletskoho-Nosenka* [The First Large Dictionary of the Ukrainian Language by Pavlo Biletskyi-Nosenko]. *Biletskyi-Nosenko P.P. Slovnyk ukrainskoi movy*. Kyiv: Naukova dumka. S. 5–37 [in Ukrainian].

7. Siroshchan T.V. (2019) *Abstraktna leksyka v ukrainskii movi KhIKh st. (na materialii slovnyka P.Biletskoho-Nosenka)* [Abstract Vocabulary in the Ukrainian Language of the 19th Century (Based on the Material of the Dictionary of P. Biletskyi-Nosenko)]. *Svit movy – svit u movi: materialy V Mizhnar. nauk. konf., 24–25 zhovtnia*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova. S. 171–173 [in Ukrainian].

8. Tomazov V.V. (2003) *Biletskyi-Nosenko Pavlo Pavlovych* [Pavlo Pavlovich Biletskyi-Nosenko]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: T. 1: A–V Redkol.: V.A. Smolii (holova) ta in. Kyiv: Naukova dumka. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Biletskyj_Nosenko_P [in Ukrainian].

9. Faichuk T.H. (2012) *Sufiksalni slovotvir imennykiv ukrainskoi movy (na materialii slovnyka ukrainskoi movy P. Biletskoho-Nosenka)* [Suffix Word Structure of Nouns of the Ukrainian Language (Based on the Material of the Dictionary of the Ukrainian Language by P. Biletskyi-Nosenko)]. *Aktsentolohiia. Etymolohiia. Semantyka. Do 75-richchia akademika NAN Ukrainy V.H. Skliarenka*. Kyiv: Naukova dumka. S. 562–568 [in Ukrainian].

Sources

10. AUM – Atlas ukrainskoi movy [Atlas of the Ukrainian Language]: v 3 t. Kyiv: Naukova dumka, 1984–2001 [in Ukrainian].

11. B.-N. – Biletskyi-Nosenko P.P. *Slovnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka, 1966. 424 s. [in Ukrainian].

THE VERB FORMS IN PAVLO BILETSKYI-NOSENKO'S DICTIONARY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Abstract. The article analyzes the verb forms fixed in Pavlo Biletskyi-Nosenko's Dictionary of the Ukrainian Language, which is the most complete lexicographic work of the first half of the 19th century. The actuality of the chosen topic is due to the need to study the activities of the writer, teacher, lexicographer, author of the first large dictionary of the Ukrainian language.

The dictionary contains valuable material for the study of the lexical and grammatical systems of the Ukrainian language; it fixes and comments on various phonetic, derivational and grammatical features of the Ukrainian language, provides rich illustrative material (live speaking, folklore sources, written monuments).

The purpose of the article is to study the verb forms fixed in the Dictionary of the Ukrainian Language by the famous lexicographer Pavlo Biletskyi-Nosenko. The tasks are to identify synthetic and analytical tense and mood forms of the verb in dictionary entries, to determine the peculiarities of the means of expressing the grammatical meanings of verbs in the corresponding period.

The dictionary includes the present, past, and future tenses of the verb, the subjunctive and imperative moods, participle and adverbial forms, infinitives. The vast majority of forms have inflections and formative affixes that are normative in the modern Ukrainian literary language.

The dictionary reveals specific forms of the grammatical system of the Ukrainian literary language (synthetic forms of the future imperfect, infinitive formations), grammatical archaisms in the system of verb forms (aorist, perfect, past personal tense, present tense of the verb *to be*), which could have been used under the influence of written monuments. Dialectal features of the southeastern dialect (*снуба, чуба*), variants of flexions of the first person plural of verbs of the active and imperative moods (*-мь / -мо*), the third person singular of the present tense, and the second person plural of the imperative mood were noted in the dictionary.

The system of verbal personal forms in P. Biletskyi-Nosenko's Dictionary of the Ukrainian Language demonstrates a complex process connected with the development of literary norms of grammatical forms in the Ukrainian literary language.

Keywords: dictionary, lexicography, verb, verbal tense forms, flexion, Pavlo Biletskyi-Nosenko.

© Марчило Л., 2023 р.

Лариса Марчило – кандидат філологічних наук, докторантка кафедри української мови Українського державного університету імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна; l.m.marchylo@udu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6384-3919>

Larysa Marchylo – Candidate of Philology, Doctoral Candidate at the Department of Ukrainian Language, Mykhailo Drahomanov State University of Ukraine, Kyiv, Ukraine; l.m.marchylo@udu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6384-3919>